

Фроляк М. П.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри французької філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

«ТРАДИЦІЙНЕ» ТА «НОВЕ» В ЗОБРАЖЕННІ МУСУЛЬМАНСЬКОГО СВІТУ ЯК «ЧУЖОГО» У ФРАНЦУЗЬКОМУ ДОКУМЕНТАЛЬНОМУ ТЕЛЕДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ФІЛЬМУ «DUEL AU PAKISTAN» ІЗ СЕРІЇ «ASSASSINATS POLITIQUES»)

Анотація. Статтю присвячено аналізу засобів зображення мусульманського світу як «чужого» крізь призму бачення носіїв європейської культури у франкомовному публіцистичному теледискурсі. На основі зіставлення дихотомій «своє»/«чуже» та «традиційне»/«нове» розглянуто особливості стереотипізації чужого світу як глa для аксіологічної характеристики головного персонажа фільму.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, теледискурс, стереотипізація реальності, французька мова.

Постановка проблеми. Як зазначають дослідники стереотипу як феномена суспільного буття, для мовознавців, як і для багатьох теоретиків суспільної й міжкультурної комунікації, важливим теоретичним положенням є розуміння стереотипізації як вияву самої сутності мови, що ґрунтується на суб'єктивній категоризації явищ, конвенційності та повторюваності, без чого будь-яке порозуміння було б неможливим. Саме тому стереотип є «обов'язковим елементом спільної мови й коду культури» [1, с. 12], а також міжкультурної комунікації.

У зв'язку із цим стає цілком зрозумілим, що обсяг стереотипу як явища є набагато ширшим, ніж його найчастіше розглядають у наукових працях. Стереотипізація, як підкреслює С. Бартмінський, не обмежується створенням ідеалізованих моделей людей, представників етнічних, професійних і релігійних груп тощо, а включає найрізноманітніші суспільні ситуації, елементи навколишнього середовища, поведінку особи чи суспільної групи, ставлення їх до чогось, тобто все, що «нормальна людина пізнає й засвоює, конструюючи для себе певну модель світу та сценарій своєї поведінки в ньому» [2, с. 86]. Ця модель світу, у якій найчастіше протиставляється «свій» і «чужий», є інтерпретацією та проекцією, а не відбиттям реальності, охоплює зміст описовий, почуттєвий та оцінний: системи цінностей, норм, зразків особових і зразків буття [2, с. 86].

Таким чином, стереотипізація чужого світу, не схожого на свій, відбувається шляхом опису найважливіших із точки зору суб'єкта пізнання подій цього світу, висловлення ставлення до нього, його оцінки, що саме спостерігаємо в аудіовізуальних текстах, які присвячено відбору й оформленню інформації про події у світі та які сприяють стереотипізації уявлень їх адресата про зовнішній світ. Пізнавальне значення стереотипу чітко сформулював В. Ліппманн, який розумів стереотип як схематичний образ у людській свідомості певного явища, людини, речі та водночас думку про неї, засвоєні від оточення ще до пізнання самого об'єкта [3]. Це розуміння підкреслює важливу роль засобів масової інформації в створенні стереотипів, які стосуються іншої культури, у процесі міжкультурної комунікації.

Незважаючи на значну кількість наукової літератури, присвяченої концептам «свій» і «чужий» та їх наповненню в наявних етнічних, національних і релігійних стереотипах (зокрема, у працях О. Белової, С. Толстої, Є. Бартмінського, С. Бистроня, А. Кемпінського, В. Добровольської, С. Березович, Л. Непоп-Айдачич, Н. Хобзей, С. Мартінек, П. Сотірова, Н. Антропова, Ю. Костильова та інших учених), актуальним залишається питання про засоби й стратегії зображення «чужого», відмінного від «свого» світу в документальному кіно, яке вже за визначенням має прагнути до об'єктивності й безсторонності відображення дійсності, проте яке не може уникнути стереотипізації a priori.

Важливим для подібних досліджень вважаємо також застосування теорії диференціації модальності стереотипів, серед яких науковці розрізняють стереотипи типового представника групи, явища чи події, зразкового, а також реального – такого, яким він є чи яким сприймається носієм іншої культури [2, с. 109]. Власне, описів останнього з названих видів стереотипу бракує в сучасному мовознавстві.

Актуальність обраної теми посилюється також тим, що європейська ментальність французів шораз частіше стикається з подіями та явищами мусульманського світу, які вона намагається пізнати й засвоїти шляхом створення відповідних стереотипів.

Метою статті є аналіз співвідношення опису й оцінки в створенні образу мусульманського світу в телефільмі «Duel au Pakistan» із серії «Assassinats politiques». Досягнення цієї мети є можливим шляхом розгляду дихотомій «своє»/«чуже» та «традиційне»/«нове, прогресивне», їх взаємодії в процесі створення стереотипу сучасної мусульманської країни.

Виклад основного матеріалу. Фільм «Duel au Pakistan» із серії «Assassinats politiques» розповідає про становлення Беназір Бхутто як політика в умовах мусульманського суспільства.

Аналіз аудіо- й відеотексту телефільму показує, що основним прийомом зображення подій та створення образів персонажів виступає зіставлення: від порівняння до протиставлення, зіткнення різних світоглядів, ставлення до подій і поведінки в різних ситуаціях персонажів фільму. Вибір такого прийому зображення й композиційного принципу побудови тексту відображено в самій назві фільму: «Дуель у Пакистані».

Зауважимо, що в більшості випадків оцінку характеристик подій і персонажів знаходимо в коментарях, а не в діалогах, що свідчить про суб'єктивність такого погляду. Оскільки коментар належить французьким журналістам, які виступають представниками держави, що позиціонує себе як світська, проте впродовж багатьох століть була католицькою, і в якій зараз спостерігаємо значний вплив мусульманської спільноти, однак

ще немає повного взаєморозуміння представників різних конфесій, характерним для авторів коментаря є розуміння того, що певні постулати мусульманської віри та її традиції зазвичай сприймаються французьким глядачем як щось чуже. Отже, з огляду на відмінності в когнітивному досвіді адресата тексту як учасника теледискурсу та безпосередніх учасників зображуваних подій автори телефільму дають пояснення реалій і традицій, що відрізняють мусульманський світ від християнського.

У цьому телефільмі перша в історії Пакистану жінка-політик протиставляється генералові Мухаммеду Зіа. Обидва політики зображуються як представники мусульманського суспільства, традицій якого вони дотримуються. Генерал М. Зіа уособлює традиційне суспільство, а Б. Бхутто виступає в ролі представника більш прогресивного, проєвропейського суспільства, адже сам факт приходу до влади в мусульманській державі жінки є викликом традиціям, новиною в цьому суспільстві: «*Première femme au monde à diriger un pays musulman, Bénazir Bhutto a bien des raisons de craindre les militaires*». Вислів *première femme au monde* («перша жінка у світі») підкреслює неординарність цього факту в історії мусульманської держави.

Для її опозиції жінка на чолі уряду Пакистану – це ересь: «*Pour eux, une femme à la tête du gouvernement, c'est une hérésie, comme l'explique ce leader fondamentaliste*». У цьому разі вживається лексема *une hérési* («ересь»), що підкреслює всю міру несприйняття традиціоналістами «нового». Представник цього напрямку – диктатор генерал М. Зіа – зображений як такий, що заради політичної мети знехтував традиціями мусульман в одному з найбільш вагомих ритуалів людства, яким тут виступає похорон Алі Бхутто: «*Pour éviter les manifestations, le Général Zia a secrètement avancé l'heure de l'exécution*». Для вираження мотивації керівника держави автори вживають такі слова й вирази, як *pour éviter les manifestations* та *secrètement*. Водночас М. Зіа не порушує всіх традицій, адже дав розпорядження доставити тіло А. Бхутто до його рідного міста, у якому той має бути похований: «*Puis il a fait emmener le cercueil par avion à Larkana, la ville natale du condamné*». При цьому автори вживають вислів *il a fait emmener* з метою підкреслення того, що розпорядження дав саме М. Зіа, що показує його не нелюдським диктатором, а насамперед політиком, який шукає компромісних рішень. Однак у наступних реченнях автори знову підкреслюють жорстокість генерала, зазначаючи, що А. Бхутто було поховано анонімно (*dans l'anonymat*), не допустивши проведення родиною обряду поховання (*l'armée qui interdit l'accès au cimetière*), що порушує мусульманські традиції, згідно з якими родина має бути присутньою. Щоб підкреслити цей відхід від традицій, автори вводять до пояснення вислів *le rite musulman exige que*: «*Ali Bhutto sera inhumé dans l'anonymat sous la garde de l'armée qui interdit l'accès au cimetière. Le rite musulman exige que la famille voie la dépouille avant l'enterrement*». У цьому разі дієслово *exiger* («вимагати») підкреслює вищий ступінь обов'язковості виконання названої традиції. Для родини виконання цієї вимоги є обов'язком, *c'était un devoir*, що наголошує на важливості ритуалу. Під час перегляду телепередачі адресат теледискурсу розуміє, що роль родини під час похорону, яка є важливою в християнському середовищі, виявляється тим важливішою в мусульманському світі; людина без роду називається *lavaris* («*un homme sans famille*»), і ця назва сприймається як відверто негативна, позиціонує таких людей на маргінесі суспільства, що можна пояснити тим, що родина є одним із базових елементів буття мусульман: «*Mais, pour moi, c'était un devoir: mon frère n'était pas ce que nous appelons «Lavaris» un homme*

sans famille». У цьому випадку використано лексему *lavaris* та її пояснення *un homme sans famille*, що покликане звернути увагу на відмінності світогляду представників суспільств, які зіставляються. Введенням до тексту безеквівалентної лексеми *lavaris* за допомогою вислову *ce que nous appelons* підкреслено екзотичність цього поняття для європейця та належність такого поняття до іншої, чужої для глядача концептуальної системи. Важливо те, що ця ознака мусульманського менталітету виступає елементом автостереотипу традиційного мусульманина, який глибоко закладений у свідомості носіїв цієї культури.

Незважаючи на прагнення дотримання традицій, рід Бхутто виявляється неоднотайним щодо цього принципу поведінки перед загрозою життю чи свободі. Так, Б. Бхутто дотримується мусульманських традицій навіть під загрозою повторного ув'язнення, коли їде на похорон свого брата, незважаючи на те, що мати й брат відмовляли її від виконання обов'язку, поступаючись родовими принципами: «*Je suis rentrée pour l'enterrer au Pakistan. Ma mère et mon frère m'ont déconseillé de le faire. Je savais que je risquais de retourner en prison*». Тут використано лексему *déconseiller* («відраджувати»), яка означає «дати пораду», а не «заборонити», що залишає за Б. Бхутто право вибору, адже родина опинилася перед складною дилемою: дотримання традицій і ризик втратити одного члена родини або нехтування важливою традицією. Отже, Б. Бхутто частково перебирає на себе функцію глави роду, незважаючи на реальний ризик, який у її репліці передано нейтральною лексемою *risquer* («ризикувати»).

Життя мусульман повністю підпорядковується вірі й традиціям, релігійним ритуалам. Відхилення від традицій, наприклад, пропуск однієї з щоденних молитов, виявляється надзвичайним явищем, відповідно, згадка про це в діалозі підкреслює важливість події, яка спричинилася до цього порушення. Такою подією було ув'язнення брата Б. Бхутто та необхідність для його матері перебрати на себе його функції на час його відсутності: «*Ce vendredi là, deux membres du clan Bhutto manquent à l'appel: le frère et la mère de Benazir. Le frère, Murtaza, est incarcéré dans une prison toute proche. La mère, Nusrat, s'occupe de ses affaires en son absence*». Так, вислів *manquer à l'appel*, який можна перекласти як «пропустити молитву», що складається з дієслова *manquer* («пропускати, бракувати») та іменника *l'appel* («заклик поклик»), позначає звичну для мусульман щоденну подію, коли з вершини мінарету муедзин закликає вірних до молитви (*faire les cinq appels à la prière quotidienne*) [4, с. 658; 5, с. 868].

Майбутнього чоловіка Б. Бхутто Азіфа Зардарі також зображено ліберальним, проте таким, що шанує традиції мусульман, зокрема, дотримуючись звичаїв сватання: він передає пропозицію шлюбу через тітку майбутньої дружини її матері: «*Malgré ses costumes à l'occidentale, le prétendant, Asif, respecte les traditions. Il fait parvenir sa demande à l'une des tantes de Benazir*». Проєвропейську налаштованість персонажа передано через його зовнішній вигляд («*malgré ses costumes à l'occidentale*» – «незважаючи на європейський стиль у вбранні»), а дотримання традицій – через обхідний шлях у сватанні.

Цікавим із точки зору європейського глядача виявляється момент, коли автори повідомляють, що Б. Бхутто, відкладаючи весілля протягом трьох років після пропозиції заміжжя, познайомилася зі своїм чоловіком лише за 6 місяців до весілля. Європейський глядач може сприйняти цю інформацію по-різному: пояснювати таку поведінку надзвичайною зайнятістю жінки державними справами або сприймати її як данину традиції: «*A la surprise de ses amis, en décembre 87, Benazir épouse l'homme qu'elle avait rencontré pour la première six mois plus tôt*».

Глядач може схилитися до того, щоб пояснити цей факт із життя головного персонажа фільму звичаєвими вимогами, адже із самого початку фільму його автори накладають такий алгоритм міркування: незвичне для європейця означає, що так вимагає традиція. Зрештою, на думку про традиційність такої поведінки неодруженої жінки автори намагаються наштовхнути словами Нусри Бхутто – матері Б. Бхутто: «*En tant que femme politique, si on l'avait vue avec un homme, cela aurait fait un scandale énorme. Dans un pays musulman, on ne peut pas se permettre un scandale. Alors un jour elle m'a dit: «Maman, tu veux que je me marie. Eh bien trouve moi un parti».*» Зазвичай європейський глядач уже готовий до того, що шлюб у мусульманській країні відбувається за попередньою домовленістю між батьками наречених. Тому не викликає здивування прохання дочки до матері, щоб вона знайшла їй чоловіка. У цьому разі лексема *un parti* використовується на позначення «пару» («чоловіка»). З іншого боку, як політик Б. Бхутто не могла дозволити виникнення скандалу, відповідно, не могла шукати сама собі чоловіка. Так, стилістично маркований вираз *un scandale énorme* («грандіозний скандал»), вжитий у діалозі, відбиває серйозність наслідків такої поведінки жінки для її політичної кар'єри.

Окрім того, А. Зардарі, намагаючись відповісти на запитання, чому Б. Бхутто відклала весілля з ним протягом трьох років, подає декілька можливих варіантів відповіді, серед яких брак часу й важливіші справи (*elle n'avait pas le temps, elle avait des choses importantes à faire*), які в цьому контексті знаходять оцінку «європейськість, сучасність». Також ця мотивація поєднується аргументом, що відповідає традиційності такої поведінки – прагненням родини краще вивчити минуле претендента на шлюб: «*Sans doute sa famille a-t-elle voulu enquêter sur mon passé.*» Таким чином, поєднання традиційного й нового відповідає образу жінки-політика європейського спрямування, яка шанує звичаї свого народу.

З іншого боку, показано, що задля держави Б. Бхутто готова відмовитися від дотримання певних ритуалів мусульман. Перед весіллям вона мусила б упродовж двох тижнів відгородитися від світу, щоб уникнути лихої долі. Оскільки кар'єра політика не дозволила їй призупинити публічну діяльність, вона продовжувала політичне життя: «*Benazir, bien que superstitieuse, a négligé une partie du rite: selon la tradition, pour éloigner le mauvais sort, elle aurait dû s'isoler du monde deux semaines avant le mariage.*» Тут зустрічаємо вислови *superstitieuse* («забобонна»), *négligé une partie du rite*, де *négliger* («не брати до уваги, легковажити») має злегка негативний відтінок значення. Важливість зовнішнього впливу передано так: «*La politique ne lui en a pas laissé le temps.*» При цьому політика зображена як сила, що суперечить інтересам особистості.

Як «нове» в мусульманському суспільстві з позиції як авторів фільму, так і його персонажів оцінено спроби реформ, що стосуються звичаєвої поведінки та прав мусульманських, які відрізняються від реалій європейських країн: «*Elle veut cette fois-ci laisser sa marque, notamment en améliorant la condition des femmes.*» Позитивна оцінка Б. Бхутто пов'язується з тим, що вона прагне залишити слід в історії, покращивши умови життя жінок Пакистану. Стале словосполучення *laisser sa marque* («залишити слід») вжито в позитивному контексті, створюваному лексемою *en améliorant* («покращуючи»), що передає якісну величину планованих змін. Значущість змін підкреслено протиставленням плану «минуле/теперішнє»: «*Si longtemps victimes de la discrimination et de la violence au Pakistan, celles-ci disposent désormais de leur propre police.*» При цьому *si*

longtemps («так довго») позначає минуле, негативно марковане виразом *victimes de la discrimination et de la violence* («жертви дискримінації і насильства»), а теперішнє передається лексемою *désormais* («віднині»), позитивна маркованість якої імпліцитно виражена синтагмою *disposent de leur propre police* («мають свою власну поліцію»). Так само позитивною зміною в мусульманському суспільстві з позиції прогресивного політика є поява жіночого банку та плановане створення жіночого суду: «*Premièrement, j'ai créé une banque de développement réservée aux femmes: il n'y a que des femmes qui y travaillent, et elles ne prêtent qu'aux femmes. Cela a conduit à la création de nombreuses entreprises dans notre pays. Pour mettre fin à tout cela, pour que les affaires concernant les femmes, nous allons aussi mettre en place des tribunaux réservés aux femmes, avec des femmes juges qui traiteront des affaires qui les concernent.*» Багатократне повторення лексеми *les femmes* в поєднанні з маркерами виокремлення (*réservée aux femmes, soient traitées de façon plus sensibles* тощо) підкреслює кардинальний характер введених змін та їх позитивну оцінку як мовцем, так і авторами фільму.

Певною мірою зрозумілим для європейця є суспільне розширення Пакистану: з одного боку виявилися прозахідні міста, а з іншого боку опинилися села із сильними мусульманськими традиціями: «*C'est qu'il y a au Pakistan deux mondes distincts.*» У цьому випадку вираз *deux mondes distincts* («два різні світи») вказує на значні відмінності в суспільстві, які пояснено так: «*Celui des grandes villes comme Karachi, où l'islam cohabite avec un mode de vie occidental. Les femmes y sont libres d'observer ou non les préceptes de la religion.*» («Світ великих міст, таких як Карачі, де іслам співіснує із західним способом життя. Там жінки можуть обирати чи дотримуватися вимог релігії»). Однак із наступного опису зрозуміло, що населення великих міст складає меншість, яка протиставляється традиційному селу: «*Et il y a les villages où habite la majorité de la population. Là ce sont les habitudes ancrées depuis des siècles qui persistent.*» («Там міцно тримаються традиції, які вкорінилися впродовж століть»); «*Les femmes ne se dévoilent pas en dehors de leurs familles.*» («Жінки не знімають традиційного покривтя голови за межами дому»). Як бачимо, традиційність і прогресивність тут ототожнюються із суспільною поведінкою жінки.

Варто також наголосити на аксіологічному характері зображуваних подій та обраних авторами мовних засобів їх вираження, способів представлення. Прагнучи до об'єктивного зображення головного персонажа фільму, тобто до врівноваження позитивної й негативної оцінки Б. Бхутто, автори впродовж усієї стрічки протиставляють «традиційні», тобто притаманні мусульманському світу, явища й суспільну поведінку мусульман та «нове», привнесене з європейської культури, яке автори (а за ними й глядач) оцінюють як прогресивне. Це нове, оцінюване позитивно, виявляється наближеним до стереотипних поглядів європейця, тобто наближенням «чужого» до «свого».

Висновки. Отже, відображаючи стереотип традиційного мусульманина й нового, автори зосереджуються, зокрема, на ключових подіях життя окремої людини чи родини, якими виступають весілля, народження дітей і поховальний обряд та в яких обов'язковим є дотримання традицій, ритуалів, звичаїв. Вибір саме цих подій зумовлюється тим, що вони належать до найважливіших також у системі цінностей європейців, крізь призму свідомості яких подано інформацію.

Стереотип сучасного мусульманського світу Пакистану будується на зіставленні образів політика-жінки та політика-чоловіка, диктатора й ліберала, законів роду та особистої волі, міста

й села, жінки-політика та жінки-дружини, традиційної поведінки в щоденному житті й відходу від неї, що супроводжується постійним оцінюванням суспільних явищ, що зіставляються, з позиції відповідності традиціям чи прогресу. Аксиологічна характеристика подій і персонажів фільму, яку пов'язано з відповідністю «чужому» чи «своєму», а також «традиційному чи «новому», є неоднозначною, однак найчастіше позитивним виявляється близьке й зрозуміле для європейця.

Ототоження традиційного зі становищем жінки в мусульманському світі приводить до зіставлення ролі жінки й чоловіка в політиці, родині та щоденному побуті, що показує багатоплановість теми статті й перспективність дослідження співвідношення різних аксиологічних характеристик і функцій у процесі стереотипізації оцінних концептів, до яких можна віднести також концепти «традиційне» й «нове» як важливі в зображенні мусульманського («іншого, чужого») світу крізь призму європейського («свого») світогляду у французькому теледискурсі.

Література:

1. Kępiński A. Lach i Moskal. Z dziejów stereotypów / A. Kępiński. – Warszawa ; Kraków : PWN, 1990. – 221 s.
2. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku / J. Bartmiński. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2007. – 360 s.
3. Lippmann W. Public Opinion / W. Lippmann. – New York, 1922. – 427 s.
4. Le Petit Larousse illustré / direction de l'ouvrage D. Péchoin et F. Demay. – Paris : Larousse, 1995. – 1784 p.
5. Універсальний словник-енциклопедія / кер. проекту О. Коваль. – К. : Ірина, 1999. – 1552 с.

Фроляк М. П. «Традиционное» и «новое» в изображении мусульманского мира как «чужого» во французском документальном теледискурсе (на материале фильма «Duel au Pakistan» из серии «Assassinats politiques»)

Аннотация. Статья посвящена анализу средств изображения мусульманского мира как «чужого» сквозь призму видения носителей европейской культуры во франкоязычном публицистическом теледискурсе. Основываясь на сопоставлении дихотомий «свое»/«чужое» и «традиционное»/«новое», автор рассматривает особенности стереотипизации чужого мира как фона аксиологической характеристики персонажей фильма.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, теледискурс, стереотипизация действительности, французский язык.

Frolak M. “Traditional” and “new” in a representation of Muslim world as “foreign” in French mass media (on the material of the film “Duel au Pakistan” from the series “Assassinats politiques”)

Summary. This article deals with the analysis of representation's means of Muslim world as “foreign” in French publicist TV-discourse among the vision of a Europe culture's representative. The author examines the peculiarities of the stereotype constructions of foreign world as a base of axiological characteristics of film's personages. The attention is paid to dichotomy “own”/“foreign” and “traditional”/“new”.

Key words: intercultural communication, film discourse, stereotype of reality, French language.